

תבניות נפגשות

תבנית חיצונית ומבנה עומק בסיפורי שמשון

הקדמה

מטרתו של מאמר זה לבחון כיצד משתבצים סיפורי שמשון בתבנית החיצונית של ספר שופטים, נבדוק את 'מבנה העומק' שלהם (ברוח הגישה הסטרוקטורליסטית¹) ונשווה את המסקנות העולות משתי החקירות.

חקירתנו תתבצע על פי הסדר כדלקמן. בפרקים א'-ד' נעסוק בליבון התבנית החיצונית של ספר שופטים מתוך תשומת לב מיוחדת ליחסי השבטים דן ויהודה. בפרקים ה'-ו' נחתור לפענוח הסמלים בפרשת שמשון. בפרק ז' נעסוק במסר העולה ממפגש התבניות - החיצונית והפנימית, ולבסוף ננסה לחזק את מסקנותינו על-ידי ניתוח סמליו של דן בתורה.

א. תבנית ספר שופטים - עקרונות כלליים

עיון משווה מעמיק ביחידות השונות של ספר שופטים מורה על מבנה ברור.² ניתן לדעתנו לראות בספר שתי מגמות עיקריות. האחת, משרטטת את ההתנחלות שאחרי ימי יהושע, והשנייה רוקמת את עלילות השופטים. מבחינה היסטורית, קשה, ואולי בלתי אפשרי, להפריד ביניהן. אולם בספר, שעניינו הבנת המשמעות הדתית של התקופה, הופרד ה'שקול' ההיסטורי לשני 'רְכִיבִים' נפרדים: ההתנחלות השבטית וענייני הנהגתם של השופטים. דומה בעינינו שהפרדה מהותית זו

1. סיכום וניתוח של הגישה הסטרוקטורליסטית בפרשנות ראה: ה' ברזל, דרכים בפרשנות החדשה, רמת-גן תש"ן, עמ' 168-232. במאמרי 'סיפור יהוא ושאלת המסר הכפול', מגדים כה, תשנ"ו, עמ' 111-124, ניסיתי ליישם שיטה זו על יחידת תוכן.
2. ראה: י' אמית, ספר שופטים - אמנות העריכה, ירושלים ותל-אביב תשנ"ב. הגישה שתועלה במאמרי שונה עקרונית מגישתה.

מסתרת מאחורי החלוקה המסורתית של הספר: יחידה פותחת (א' - ג', ו), גוף אמצעי העוסק בשופטים (ג', ז - ט"ז) ויחידה מסיימת (י"ז - כ"א).

היחידה הראשונה מספרת במפורש על התנחלות השבטים, מבלי לציין שמות של שופטים. עתניאל בן קנז נזכר בה ככובש דביר ותו לא, מבלי לתארו כשופט. ידיעה זו נמסרה לנו ביחידה האמצעית, והפרדה זו מחדדת מאוד את האופי ה'התנחלותי' של היחידה הראשונה. גם האירוע ב'בוכים' (ב', א-ה) מתנהל ללא זכר ליד מפקחת ומארגנת של סמכות לאומית מרכזית. אירוע זה הוא פועל יוצא מבעיות דתיות שנחשפו במהלך ההתנחלות. הוא מאפיין את השלכותיה, ועל כן יכירנו מקומו ביחידה הראשונה של הספר. ענייני היחידה הראשונה אינם מסודרים במסגרת כרונולוגית אלא ברשימות שבטים.³ ואף שהדעת נותנת כי מדובר בתהליכים ממושכים, קשה לדעת אל נכון מתי אירעו.⁴

דומה כי תיאורי היחידה האחרונה בספרנו שומרים בעיקרם על מגמה דומה. דמויות של מנהיגים מובילים אינן מוזכרות, והאירועים בעיקרם נושאי אופי שבטי. גם שם מסגרת הזמן אינה מפורשת.⁵

הגוף המרכזי מציג כמובן מאפיינים שונים לחלוטין - שופטים פועלים במסגרת זמן כרונולוגית ברורה למדי.⁶ אף כי בעטיין של נסיבות הקשורות בתקופה, עלילות רוב השופטים קשורות בשבט או בקבוצות שבטים, טורח הכתוב בביטויים שונים לייחסם לכלל ישראל, הגם שמשמעותו המעשית של ייחוס זה אינה פשוטה להבנה.⁷

3. אין לטעות במשמעות הביטוי 'בתחלה' בפתיחת הפרק - "מי יעלה לנו אל הכנעני בתחלה להלחם בו". הוא אינו פותח מסגרת כרונולוגית או סדר של מוקדם ומאוחר!
4. גם האירוע ב'בוכים' זמנו אינו ברור. 'אליצור (פירוש דעת מקרא לספר שופטים, ירושלים תשל"ו [להלן: אליצור], עמ' 30) מכתיר את מעשה בוכים בכותרת - 'סיום פרשת ההתנחלות ותוכחת הנביא בבוכים'. ייתכן מאוד כי פרשת בוכים אכן אירעה בשלב מוקדם יחסית של התקופה, אולם קשה מאוד לראות באירוע זה את סיום ההתנחלות. למעשה, זו הולכת ונמשכת לאורך כל תקופת השופטים. וכי ניתן לכנות את הקרבות הגדולים בעמק יזרעאל בימי דבורה וברק בכינוי אחר זולתי התנחלות?!
5. אליצור, עמ' 11-12 ועמ' כח.
6. לרוב השופטים נמנו מספרי שנים. יוצא מן הכלל שמגר בן ענת, ובמובן מסוים גם יעל, הנזכרת בשירת דבורה. בארגון מסגרת כרונולוגית יש לתת את הדעת לביטוי 'אחריו' שהוזכר לגבי חלק מן השופטים ('השופטים הקטנים'), אך נפקד מאחרים, למשל יפתח ושמרון.
7. ראה למשל בעניין יפתח: "ויאספו בני ישראל ויחנו במצפה. ויאמרו העם שרי גלעד איש אל רעהו מי האיש אשר יחל להלחם בבני עמון יהיה ראש לכל ישבי גלעד" (שופטים י', יז-יח). פתח בבני ישראל וסיים בבני הגלעד, וקשה לדעת מהי משמעותו המדויקת של הביטוי

המסגרת ששורטטה לעיל מקיימת אפוא מעין 'סימטריה' בין תחילת הדברים לסיום. ברם סימטריה זו אינה שלמה, ובצדה נחשף בספר גם מבנה התפתחותי ברור, ש'קו פרשת המים' שלו הוא פרשת גדעון ופרשת אבימלך הנגרת ממנה. משם ואילך הולכים ומתחזקים סממני המלוכה אצל השופטים ומתרבים כישלונותיהם. בניסוח כללי: שאלת המלוכה הולכת ומתעצמת בד בבד עם ריבוי סימני החולשה וההתרופפות בעם.⁸ דומה כי מגמה זו משסעת את הדמיון הסימטרי בין ראשית הספר לאחריתו.

הנה היחידה הראשונה פותחת בכינוס לאומי שעניינו כיבוש והתנחלות, והיחידה האחרונה מסיימת בכינוס לאומי שעניינו מלחמה נגד אחד משבטי ישראל סרח. המבנה של כינוסים בראשית הספר ובסיומו הוא מבנה סימטרי; מטרתיהם השונות של הכינוסים מלמדות על המגמה להתפתחות ולהתעוררות שאלת המלוכה.⁹ למותר לציין כי בגוף המרכזי של הספר העוסק בשופטים אין רמז למפגש לאומי מכל סוג שהוא. היחידה הראשונה פותחת ומספרת על שבט מוביל - יהודה - העושה חיל וכובש את נחלתו ואולי אף אזורים מחוץ לה.¹⁰ היחידה האחרונה מספרת על שבט אחר - דן - שנכשל בכיבוש נחלתו שלו, ומתארגן למסע פרטי לכיבוש נחלה אחרת. מכאן סלולה הדרך לדיון ספציפי יותר בשאלת ביטוי המתח ביניהם, המשתקף במבנה הספר.

ב. שבטי דן ויהודה בתבנית החיצונית של ספר שופטים - היחידה הראשונה

הצגה סכמטית של מקומם של שבטי יהודה ודן במבנה ספר שופטים מובאת באיור מספר 1 (להלן, עמ' 73). פרק א' בספר שופטים, העומד בבסיס היחידה הראשונה, פותח ביהודה ומסיים בדן. רשימת שבטים הפותחת ביהודה ומסיימת בדן אנו מוצאים גם במקומות אחרים במקרא - ברשימות השבטים בספר במדבר וברשימת

'בני ישראל' בהקשרים אלה. האם הוא כינוי מליצי, זכר לימים עברו, או שהוא מציין רק חלק מן העם, ואז יש בו יסוד אירוני מסוים.

8. על התגברות סימני המלוכה עמדתי במאמרי 'הערות על דמות המנהיג בספר שופטים: חלק ג - בדרך אל המלוכה', שמעתין 110, תשנ"ג, עמ' 22-42.

9. עם זאת, יש הבדל בין תיאורי שני הכינוסים. בתיאור הפותח את הספר אין ציון של מקום המפגש ושל מספר המתכנסים, ואילו הכינוס המסיים נערך במצפה ומנה 'ארבע מאות אלף איש' (שופטים כ', א-ב).

10. הדבר תלוי בזיהויה של בְּזֶק הנזכרת כאן ('א', ד-ז). אם זו בזק שבשומרון, הנזכרת בסיפור קרב שאול בעמון (שמ"א י"א, ח), שלא כמו שזיהה אליצור (עמ' ו) - מדובר במלחמה הרחק מנחלתו של יהודה! כל העניין הזה זוקק ביאור בפני עצמו. וראה: ב' מזר, ערך 'בזק' אנציקלופדיה מקראית, ב, תשי"ד, עמ' 45.

ההתנחלות בספר יהושע - אלא שבהקשרים אחרים אין ההנגדה המפורשת למדי בין שני השבטים מעוררת למחשבה בדבר הבדל קיצוני בגורלם.¹¹

פרק א' בספר שופטים מציג תמונה שונה לחלוטין. המבליטה פער של ממש בין שני גורלות שני השבטים. לבד מהישגיו של יהודה בכיבוש נחלתו, מטעים הכתוב את סיועו של ה' בכיבושים. אשר לנחלה, היא מוצגת כאן במלוא היקפה, כולל הערים הדרומיות במישור החוף, שנודעו לימים כערי פלשתים:

וילכד יהודה את עזה ואת גבולה ואת אשקלון ואת גבולה ואת עקרון ואת גבולה (שופטים א', יח).

וייתכן שאף הרחיק בכיבושיו מעבר לגבולה הצפוני של נחלתו, עד לשומרון.¹² אמת, הכתוב אינו מסתיר את הכישלון בכיבוש מישור החוף -

...וירש את ההר כי לא להוריש את יְשִׁבֵי העמק כי רכב ברזל להם (שם, יט).

אך יש בכל זה כדי להעניק להתרחשויות ממד רֵאלי-היסטורי, מבלי להאפיל על ההישגים שצוינו לעיל.

הכתוב מציין כמה פעמים את מעורבותו של ה' בעיצוב נחלתו של יהודה ("ויאמר ה' יהודה יעלה הנה נתתי את הארץ בידו" [א', ב]; "ויעל יהודה ויתן ה' את הכנעני והפרזי בידם" [א', ד]; "ויהי ה' את יהודה וירש את ההר כי לא להוריש את יְשִׁבֵי העמק..." [א', יט]). הדגשות אלה ראויות לעיון נפרד, ובמיוחד יש לברר את פשר הביטוי "ויהי ה' את יהודה" במקרה שנידון לכאורה לכישלון - "כי לא להוריש

11. יהודה מגדיר מחנה הפותח את רשימת המחנות: "והחנים קדמה מזרחה דגל מחנה יהודה לצבאתם..." (במדבר ב', ג), ואילו דן מסיים: "דגל מחנה דן צפנה לצבאתם..." (שם, כה). אולם שני המחנות, יחד עם שניים נוספים, חונים מסביב למשכן, בסידור שיש בו סימטרייה מרובעת אמיתית המעניקה תחושת שוויון. אשר למסע, על מחנה יהודה נאמר "ראשונה יסעו" (שם, ט) ועל דן - "לאחרונה יסעו" (שם, לא); אך זוהי דרכו של עולם. מסע מחייב חלוץ ומאסף, ואין לראות בכך גנאי מיוחד למאסף (ראה רש"י לבמדבר י', כה). יתרה מזו, דן אמנם מופיע אחרון, אך לא כשבט אלא כמחנה, ובמחנה עצמו דן מצטייר כגורם חשוב המקנה את שמו למחנה.

ברשימת הנחלות בספר יהושע מצטייר מבנה דומה - יהודה פותח ודן מסיים. אך גם כאן הניסוח אינו מגלה פגם מיוחד בשבט דן. נחלתו ניתנה לו על פי גורל - "למטה בני דן למשפחתם יָצָא הגורל השביעי" (יהושע י"ט, מ). לאמור, מקומו בסדר השבטים ונחלתו, נקבעו על פי ה'! תיאור הנחלה עצמה דומה בניסוחו לתיאור נחלות אחרות (רשימת ערים, ללא ציון כיוונים ותוואי גבול ברורים), ו'שרטוט' מפת הנחלה מציג נחלה אידאלית, שספק אם בני דן הגיעו למלוא שטחה בשלב כלשהו של הכיבוש וההתנחלות.

12. ראה לעיל, הערה 10.

את ישבי העמק". מכל מקום, התחושה הכללית היא של הצלחה מרבית בסייעתא דשמיא.

גורלו של דן מצויר בדרך שונה לחלוטין. ברי שכל המאפיינים אצל יהודה אינם נמצאים בתיאור נחלתו. אף לא מופיע בו הניסוח השגור בשבטים אחרים בפרקנו - "ולא הוריש...". הניסוח שנבחר לגבי דן הוא:

וילחצו האמרי את בני דן ההרה כי לא נתנו לרדת לעמק (א', לד).

זהו ניסוח פסיבי מפורש המעורר למחשבה. ניתן דעתנו: הקביעה 'לא הוריש' לגבי חלק מהנחלה, רומזת בהכרח ל'הורשה' בחלקה האחר, ועל כן טבועה בה בעקיפין מידה של אקטיביות והצלחה. דן לא זכה אפילו לניסוח שכזה. האמורי הוא היוזם והלוחץ, זה שאינו נותן, ודן מסתפק בהיותו הנלחץ!

לא זו אף זו. לאחר שהודיענו הכתוב:

ויאל האמרי לשבת בהר חרס באילון ובשעלבים

הוסיף -

ותכבד יד בית יוסף ויהיו למס (שם, לה).

בית יוסף השתלט אפוא, בצורה זו או אחרת, על חלקים בנחלת דן (אולי באזור גזר¹³). הנה כי כן, נחלת דן חלו בה הרבה ידיים והחפץ יגלה רמז אירוני בהשוואה הסמויה בין שטח בעבר הירדן ש'טוהר' בעֶבֶר בידי האמורי ונכבש כדין בידי בני גד וראובן, ובין השתלטות בית יוסף על שטח המוחזק בידי האמורי אך השתייך במקור לשבט דן! מכל מקום, מול 'ברית' האחוה שבין יהודה לשמעון 'אחיו' בתחילת הפרק:

ויאמר יהודה לשמעון אחיו עלה אתי בגדלי... (שם, ג)

מוצגת בסופו תמונה הפוכה - שבט נדחק מנחלתו, כשאֶחיו לא רק שאינם מסייעים בידו, אלא נוטלים חלק, למצער בעקיפין, בנישולו.

על רקע זה ראוי להזכיר את הקרבה הגאוגרפית שבין נחלות יהודה ודן. יהודה מסייע לשמעון ומסתייע בו בכיבוש נחלותיהם השכנות, אך דן לא זכה ליהנות משכנות זו! בגבול הגאוגרפי שבין יהודה לדן נפגשים אפוא גורלות שונים. המתח בין השבטים אינו ספרותי; יש לו אחיזה בשטח ובמציאות!

13. בציון גבול אפרים נאמר: "...עד גבול בית חרון תחתון ועד גזר והיו תצאֶתו ימה" (יהושע ט"ז, ג). לפי זה נוצרת מעין מובלעת של שבט אפרים בנחלת דן הסוגרת על עמק איילון מצפון וממערב.

ג. דן ויהודה בעלילות השופטים

המתח שבין גורלם של דן ויהודה מובע בבהירות גם בסיפורי השופטים. השופט הראשון הוא עתניאל בן קנז. סיפורו המובא בקיצור ובתמציתיות מתאר דגם שופט שניתן לראותו כאידאלי. האופי השבטי של ספרנו, הכרוך בפיצול ופירוד, אינו בא כלל לידי ביטוי בסיפור עתניאל. מדובר רק על 'ישראל! האויב הוא אויבו של ישראל כולו. שבטו של השופט אינו נזכר, ואנו יודעים על שיוכו ליהודה רק מפרקים אחרים. הקדמת שיפוטו ('וישפוט את ישראל') לתשועתו ('ויצא למלחמה') אינה דבר של מה בכך. בשונה משופטים אחרים נרמזת כאן מנהיגות יציבה באופן יחסי, שתחילתה בשיפוט והמשכה בתשועה.¹⁴ לעומת זאת, סיפורי שמשון מציגים דמות הפוכה: שופט שבפועל אינו שופט. הביטוי:

(שופטים ט"ז, לא)

והוא שפט את ישראל עשרים שנה

משתלב בדפוס של הספר והמסר שלו טעון בירור נוסף. אולם, אין בסיפור עצמו צל צלו של רמז לאיזו שהיא מרות שהטיל על מי שהוא. נהפוך הוא: תמיד פעל לבדו; ואף בעימות עם שבט יהודה, המביא את המתח ביניהם לשיאו, לא גילה שמץ של תקיפות, ויהיה מן הצדק בדברי הטוען שלא הפעיל טכסיסי מנהיגות כלל! עימות זה ראוי לבירור קצר. בני יהודה מבקשים להסגיר את שמשון, ומבחינה עקרונית אין הם שונים מדלילה שהסגירתו בפועל. הכתוב מלמדנו שיש בידם כוח ניכר:

(שופטים ט"ו, יא)

וירדו שלשת אלפים איש מיהודה אל סעיף סלע עיטם...

אך כוח זה אינו מיועד למלחמה במשעבד הפלשתי, אלא ללכידת השופט! שמשון דורש במפגיע:

(שם, יב)

השבעו לי פן תפגעון בי אתם

ומסתבר שבעימות עם בני יהודה נעלמה גבורתו כלא הייתה. תשובתם מחזקת הערכה זו -

(שם, יג)

ויאמרו לו לאמר לא כי אסר נאסרך ונתנוך בידם והמת לא נמיתך

נמצא שהיה לאל ידם להמיתו, אך הסכימו לוותר. בסיטואציה זו, של השופט הנכנע לכוח עדיף ממנו, שהיא היפוך מוחלט של תפקיד השופט, גלומה לדעתנו

14. הביטוי אצל עתניאל - "ותהי עליו רוח ה' וישפט את ישראל ויצא למלחמה..." (שופטים ג', י) ובבקשת המלך "..." ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמתינו" (שמ"א ח', כ). אצל דבורה הוקדם השיפוט לתשועה (שופטים ד', ה), אך לא צוין במפורש שהיא יצאה להילחם את מלחמת ישראל, אלא שהצטרפה לברק.

ביקורת מהותית כנגד בני יהודה. ביטוי זה מובע בפרשנות הסמלית לסיפור שמשון שתידון לקמן.

בשלב זה ראוי להשוות את התמונה העולה מן היחידה הראשונה בספר לזו העולה מעלילות השופטים (ראה איור 1). נקודות הדמיון בולטות: גם יהודה כשבט וגם נציגו השופט מוצגים בראשונה. שניהם עושים חיל, מנהיגים את כלל ישראל וזוכים לסיוע מן השמים. דן - השבט והשופט שיצא ממנו - מוצגים באחרונה. שניהם כשלו. בולט בתיאורם הממד הפסיבי, ומעשיהם נקבעים הרבה בעטיים של מעשי השכנים הנכרים ולא רק הם! אחי דן אינם מסייעים בידו - לא לשבט ולא לשופט. יתרה מזו, ניכרת נימה של מעורבות שלילית של השבטים השכנים הפוגעים במידה זו או אחרת בשבט ובשופט.

ד. דן מול יהודה ביחידה השלישית

ביחידה זו מובא בהרחבה סיפורו של שבט דן -

ובימים ההם שבט הדני מבקש לו נחלה לשבת כי לא נפלה לו עד היום ההוא בתוך שבטי ישראל בנחלה (שופטים י"ח, א).

אין הכתוב מציין מתי אירע הדבר, אך מנקודת הראות של ספר שופטים יש כאן בוודאי השלמה מאלפת לתיאורי נחלתו (ליתר דיוק העדר נחלתו!) של דן, שהובאו ביחידות הקודמות. ביחידה הראשונה 'נלחץ דן ההרה' בצפון-מזרח נחלתו באזור עמק איילון,¹⁵ ואילו בסיפור שמשון מוטעמת ישיבתו במחנה 'בין צרעה ובין אשתאול', לא הרחק מתמנה הפלשתית התופסת חלק חשוב כל כך בעלילה.¹⁶ במובן גאוגרפי, גם כאן 'נלחץ' דן ההרה, הגם שהדבר לא נאמר במפורש. ולא זו בלבד אלא שמילת 'מחנה' מיטיבה להטעים ארעיות ישיבתו גם באזור הזה.¹⁷ בכל זה יש כדי להסביר את המשפט "כי לא נפלה לו עד היום ההוא בתוך שבטי ישראל בנחלה".

15. עריו שנזכרו שם - "...ועיר שמש. ושעלבין ואילון ויתלה" (יהושע י"ט, מא-מב) ובתיאור הלחיצה - "ויאל האמורי לשבת בהר חרס ובאילון ובשעלבים" (שופטים א', לה). לפי זה עיר שמש מקבילה להר חרס, וזה מחזק במידת מה את הזיהוי הישן המבוסס על המשמעות השווה של המילים 'חרס' ו'שמש', ומדובר בבית שמש.

16. תמנה מזוהה בתל אל-בטש שבאפיק נחל שורק, כ-7 ק"מ מערבית לבית שמש. יש לציין כי תמנה שייכת לשבט דן לפי רשימת הנחלות בספר יהושע (יהושע י"ט, מג).

17. ראה: א' מלמט, 'מסע שבט דן לאור יציאת מצרים והכיבוש הכלל הישראלי', ישראל בתקופת המקרא, ירושלים תשמ"ג, עמ' 149-164.

ואם 'לא נפלה נחלה בתוך שבטי ישראל', יוצא דן למסע כיבוש מחוץ לשטח של שבטי ישראל, בליש, שזיקתה לצידון בוקעת ועולה. לכאורה זהו כיבוש מוצלח הממשיך את ההתנחלות 'בארץ הנשארית'.¹⁸ אולם עיון בסגנונו מראה עד כמה גרוטסקי הוא מסע זה. במישור החיצוני אין זה מסע גבורה אלא היפוכו, שכן:

ויבאו על ליש על עם שקט ובטח ויכו אותם לפי חרב ואת העיר שרפו באש. ואין מציל כי רחוקה היא מצידון ודבר אין להם עם אדם (י"ח, כז-כח).

לאמור, הגבורה, שלא פעמה בלבם במאבק נגד האמורי והפלשתי, נתגלתה לפתע בהילחמם 'בעם שוקט ובטוח'! כך גם במישור הפנימי: 'אנשים מרי נפש' אלה (י"ח, כה) מנהלים מעין 'מלחמת אחים זוטא' המטרימה את מלחמת פילגש בגבעה, ולוקחים בזרוע את הכוהן ואת אלוהיו.

כללו של דבר, מאחורי הכוחנות של בני דן מסתתרת חולשה גדולה, הן שלהם והן של העם, התואמת את המסופר על דן ביחידה הראשונה ומשלימה את תמונת ההידרדרות.

איך מוצג יהודה ביחידה זו? לכאורה, אין הכתוב מדבר בו, ועיקר עניינו במלחמה בבני בנימין. אולם, אין הוא מעלים את חלקו של יהודה בניצחון:

וישאלו באלהים ויאמרו בני ישראל מי יעלה לנו בתחלה למלחמה עם בני בנימין ויאמר ה' יהודה בתחלה (שופטים כ', יח).

פסוק זה מצטייר כשאוב מתחילת הספר הדין בשאלה 'מי יעלה לנו בתחילה למלחמה', ואכן יש בו כדי להקביל את תחילת הספר לסופו. אך צא וראה מה גדול ההבדל. בצד הסימטרייה המשווה את שני חלקי הספר מורגשת היטב גם מגמת ההידרדרות, כנאמר לעיל. ואם קודם נועדה 'העלייה בתחילה' למלחמת התנחלות חיונית בכנעני, עתה היא באה לפתוח מלחמת אחים מיותרת; הגם שבנסיבות הנתונות מוצדקת היא, בכל זאת מלחמת אחים תיקרא!

הדגם הכללי של יחסי דן-יהודה בספר נשמר אפוא גם ביחידה השלישית, (ראה איור מספר 1), אלא שבסוף הספר, ובעקבות כל מה שסופר בו, היסוד הבולט הוא מלחמת האחים. בדומה ליחידה הראשונה, ניתן לדלות גם בשלישית מסקנות כלליות על יחסי הכוחות והבדלי הגורל שבין דן ליהודה, ואין בה התייחסות ישירה למתח שביניהם. ובכל זאת נחשפים הבדלים קלים בין היחידות, הראויים להדגשה. בדיונו ביחידה הראשונה מצאנו רמז למתח בזיקה שבין יהודה לשמעון 'אחיו', ולא

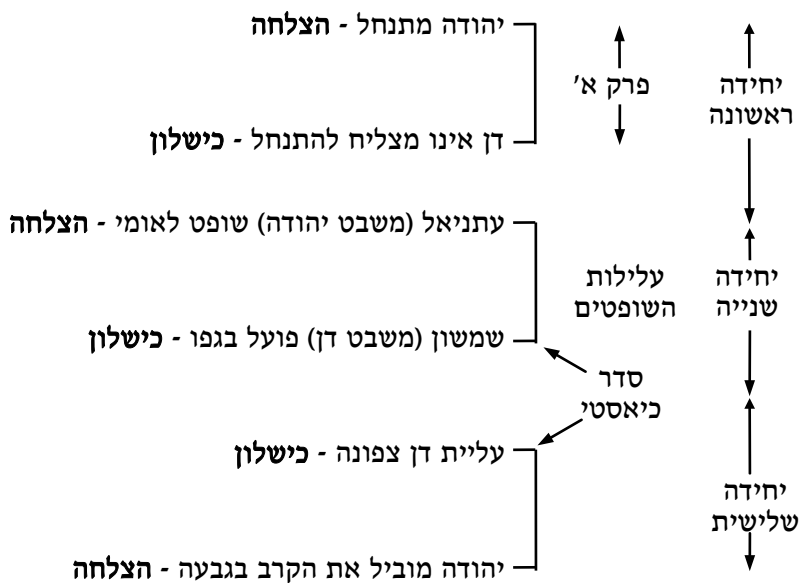
18. אזורי הלבנון הנכללים בגבולות ארץ כנען בפרק ל"ד בספר במדבר, לא נכבשו בקרבות המתוארים בספר יהושע, ונתרו ב'ארץ הנשארית'. ליש מתוארת כפלך מרוחק של צידון. ניתן אפוא לראות בליש חלק מ'הארץ הנשארית' וכיבושה מהווה המשך להתנחלות.

לדן שכנו. זהו ללא ספק רמז עקיף ביותר. ביחידה האחרונה פוסע דן ממש בנחלתו של יהודה -

ויעלו ויחנו בקרית יערים ביהודה על כן קראו למקום מחנה דן עד היום הזה הנה אחרי קרית יערים (י"ח, יב).

לפי זה, בני יהודה הם הראשונים הרואים את דן משחר אחר נחלה - רואים ואינם עוזרים! זכר לעלבון הזה ניצוק בשם 'מחנה דן': מחנה דן - בנחלתו של יהודה! הבדל קל נוסף קשור לסדר שבו שובצו ענייני יהודה ודן ביחידה הראשונה וביחידה השלישית: בראשונה יהודה קודם לדן, ובשלישית להפך. מכיוון שביחידה השלישית אין זכר לריבוד כרונולוגי, ניתן עקרונית לטעון כי השיקול שקבע את מְבַנֵּה היה הרצון לסיים את הספר בסיפור הנורא של פילגש בגבעה, הממחיש יותר מכל את הצורך במלוכה, ואגב כך נקבע הסדר: דן ואחריו יהודה.

ייתכן כי הורתו של הסידור הזה נעוצה בקשר האסוציאטיבי בין שמשון איש דן המסיים את היחידה השנייה, לבין נדידת שבט דן בפתח היחידה השלישית.¹⁹ לפי זה, בסידור כיאסטי עסקינן (ראה איור מס' 1). מבחינתנו חשוב לציין כי סידור כיאסטי אינו עיטור סגנוני ושיטת גיוון בעלמא. הוא מבליט היטב את שני התכנים הנסמכים, שבמקרה הנידון שניהם מקרינים את חולשתו של שבט דן.

איור מס' 1: שבטי דן ויהודה בתבנית הכוללת של ספר שופטים

19. ראה: י' זקוביץ, חיי שמשון (שופטים יג-טז) - ניתוח ספרותי-ביקורתי, ירושלים 1982.

ה. פרשת שמשון - מאבק יהודה בראי הסמליות

בפרשת שמשון נגלה כמה יסודות שניתן להבינם כמרכיבים פשוטים בסיפור המעשה המסייעים לרקמת העלילה. עם זאת, ניתן לראותם גם כסמלים, שבהצטרפם זה לזה טווים עלילה 'תת-קרקעית', שיש לה סממנים של קיום עצמאי 'מתחת לפני השטח' של העלילה הראשית. פרשנות מעין זו, שעיקרה קיום 'מבנה עומק', מחייבת דיון עיוני נפרד, ולהלן נעסוק בו בקצרה. בפרק זה נפרט את הסמלים הנוגעים בעניינו של מאמר זה.

נזירות שמשון: הכתוב מפרט היטב את תנאי הנזירות -

ועתה אל תשתי יין ושכר ואל תאכלי כל טמאה כי נזיר אלהים יהיה הנער מן הבטן עד יום מותו.

מכל אשר יצא מגפן היין לא תאכל ויין ושכר אל תשת וכל טמאה אל תאכל

(שופטים י"ג, ז, יד).

ניתן להציע הסברים הרבה למשמעות הרעיונית של נזירות עולם זו.²⁰ אולם, אין להתעלם מזיקתה לברכת יהודה:

אסרי לגפן עירה ולשִׁרְקָה בְּנֵי אֲתָנוּ כָּבֵס בֵּין לְבָשׁוּ וּבָדָם עֲנָבִים סוּתָהּ. הַחֲלִילִי עֵינַיִם מִיַּיִן
(בראשית מ"ט, יא-יב).

נמצא שמה שנתברך בו יהודה נאסר על שמשון באיסור עולמי. ייתכן אפוא שנזירות זו מסמלת התרחקות והסתייגות מסמלו של יהודה ומהשבט עצמו.

המאבק באריה: המאבק מתואר בפרוטרוט -

ויבאו עד כרמי תמנתה והנה כפיר אריות שאג לקראתו. ותצלח עליו רוח ה' וישסעהו כשסע הגדי ומאומה אין בידו
(שופטים י"ד, ה-ו).

בכך פגע שמשון אנושות בסמלו המובהק של יהודה:

גור אריה יהודה מטרף בני עלית כרע רבץ כאריה וכלביא מי יקימנו

(בראשית מ"ט, ט).

ולא זו בלבד, אלא ש'מפלת האריה' ממשיכה להעסיקנו בהמשך, וממנה צמחה מכה לפלשתים. במעשה האריה מקופלת גם רמיזה באשר לנזירות שמשון, שכן היה ב'כרמי תמנתה', וייתכן שעקף את הכרמים בגין נזירותו.²¹ לפי זה נזירותו של

20. בפשטות נועדה נזירותו של שמשון לרסן את הגאווה העלולה לגאות בלב מי שנברא כ'מעין דוגמא של מעלה' (בעקבות בבלי סוטה י ע"א).

21. המאמר המופיע כמה פעמים בספרות חז"ל - "לך לך אמרי נזירא סחור סחור, לכרמא אל תקרב" (בבלי שבת יג ע"א, ועוד) מתאר היטב את המציאות העומדת מאחורי היפרדו של

שמשון, המצטיירת כסמל הראשון המכוון נגד יהודה, סייעה להכאת האריה - סמלו המובהק של יהודה.

לכך מצטרפת משמעותו הסמלית של זיכרון 'היסטורי' מסוים. הדרך שבה מתאר הכתוב את הניצחון על הארי מעלה רמיזה לסיפור מכירת יוסף, שבו נטל יהודה תפקיד מרכזי ולא דווקא לחיוב! בסיפור המאבק נאמר - 'וישסעהו כשסע הגדי'; בברכת יהודה - 'מטרף בני עלית'; ובסיפור המכירה - 'וישחטו שעיר עזים ויטבלו את הפנתג בדם... ויאמר כתנת בני חיה רעה אכלתהו טרף טרף יוסף' (בראשית ל"ז, לא-לג). הנה, האריה, 'החיה הרעה' 'הטורפת', 'שוסעה' הפעם כ'גדי' וכ'שעיר עזים'. שמשון 'שיסע' את התירוץ שליווה את מכירת יוסף. חוט סמוי דק מן הדק מקשר אפוא בין שתי העלילות המרוחקות ודואג להזכיר לנו את כישלוננו של יהודה במעשה יוסף, הממאן לרדת לתהום הנשייה.

לידה ונשים: בסיפור לידת שמשון מוטעם תפקידה של אמו. הסיפור מורכב ועמוס רמזים.²² באחד משלבי הסיפור מצאנו - "ויבא מלאך האלהים עוד אל האשה והיא יושבת בשדה ומנוח אישה אין עמה" (שופטים י"ג, ט). מסיפור זה נתגלגלה כזכור לידת שמשון. מדובר כאן בפקידת אישה עקרה, ואף שישבה בשדה לבדה קשה לגלות פגם מיוחד במעשה. גם לידת בנו של יהודה מתחילה בנסיבות דומות - אישה היושבת לבדה, והתוצאה - "ויראָה יהודה ויחשבה לזונה כי כסתה פניה" (בראשית ל"ח, טו).

ניתן לדון במעשה תמר ולהצדיקו לפי הנסיבות, אך הסיטואציה עצמה משפילה ומביכה, ותמר נזקקה לה רק במין היתר של דיעבד, משום שלא ראתה כל דרך אחרת להביא בן לעולם. המצבים הדומים מעוררים להשוואה, ויש בהשוואה זו כדי להורות על יתרון מוסרי מהותי הגלום בסיפור לידת שמשון, שחרף הנסיבות הדומות לא הייתה כרוכה בבעייתיות הטבועה בלדת בנו של יהודה. הקשר לסיפור תמר עולה מפרט נוסף. ניתן לשער כי הגדי בסיפור המאבק בארי - 'וישסעהו כשסע הגדי' (שופטים י"ד, ו), מזכיר את הגדי של סיפור תמר - "אנכי אשלח גדי עזים מן הצאן" (בראשית ל"ח, יז). גם הזירה הגאוגרפית הדומה - בשני הסיפורים נזכרת 'תמנה' - מעוררת להשוות את שני הסיפורים.

ניתן כמובן להציע פרשנויות שונות לריבוי הנשים בחיי שמשון. אולם פגיעה בפלשתיים באמצעות אישה זונה נושאת משמעות סמלית הרומזת לתחילתו של

שמשון מהוריו, שאתם יצא למסעו תמנתה, ואחר סיפר להם את שקרהו ואת פרשת האריה, מבלי שסיפר הכתוב על פרדתו מהם.

22. ראה ניתוחו של זקוביץ (לעיל, הערה 19).

שבט יהודה. כמו לחזק זאת מסיים שמשון את אותו אירוע בעירו של יהודה. המעשה שהתחיל ב"וילך שמשון עזתה וירא שם אשה זונה" (שופטים ט"ז, א), מסתיים ב"ויעלם אל ראש ההר אשר על פני חברון" (שם, ג). סוף מעשה רומז לתחילתו. כביכול בהעלותו את השערים דווקא לעירו החשובה של יהודה, כיון שמשון לרמוז למשבתו של יהודה, איך ובאילו נסיבות בא שבט יהודה לעולם! ואולי ביקש הכתוב להוסיף כי בספר שהחל בכיבושים המפליגים של יהודה - "וילכד יהודה את עזה ואת גבולה" (שופטים א', יח) מסתיימות עלילות השופטים בחברון, עירו החשובה של שבט יהודה. לא אנשי חברון הגיעו לעזה, אלא שערי עזה לחברון, וזאת על ידי שופט משבט דן.

ו. עלילות שמשון - המשמעות המצטברת על הסמלים

מהניתוח דלעיל עולה כי כמה פרטים חשובים בחיי שמשון ומעשיו נושאים משמעות סמלית המכוונת נגד יהודה. שורשם של סמלים אלה בנקודות מפתח בעברו של יהודה - לידת בנו וברכתו. כדי לעמוד על מלוא משמעותם בספרנו יש לסקור את דרך שיבוצם בעלילה. להבנת העניין נשרטט בדרך מסוימת את סיפורי שמשון.

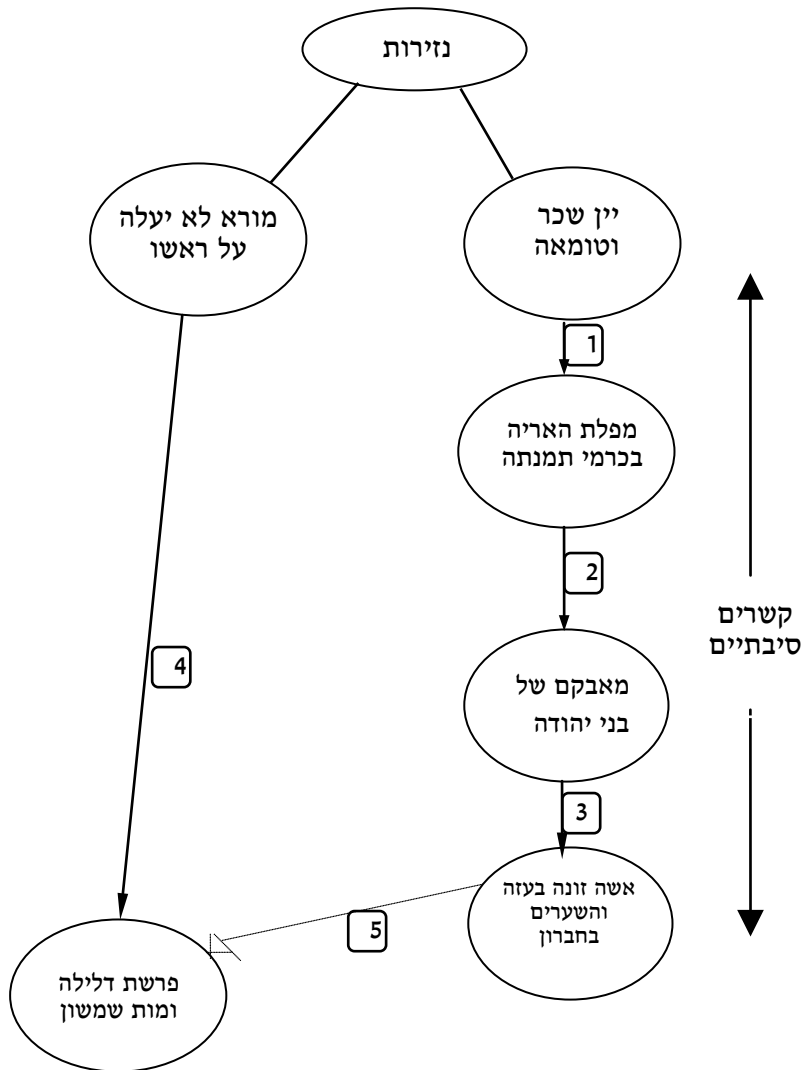
הנזירות: הגדרת נזירות-העולם של שמשון עולה מתוך הציוויים על היאשה - "...ואל תשתי יין ושכר ואל תאכלי כל טמא", "ומורה לא יעלה על ראשו" (י"ג, ד-ה). שתי בחינות אלה של הנזירות קובעות את גורלו של שמשון בשני סיפורים נפרדים בעלילותיו. איסור השתייה והאכילה מתווה את מלחמותיו, ואיסור הגילוח והעלאת המורה מכוון את פרשת מותו. אנו נעסוק כאן במלחמותיו.

המאבק באריה: התואנה המפורסמת למאבק בפלשתים קשורה באישה תמנית, אולם האירועים עצמם התפתחו בעקבות "ויבאו עד כרמי תמנתה והנה כפיר אריות שאג לקראתו" (שופטים י"ד, ה). נמצא, ההתרחקות מן הכרם והמאבק בארי עיצבו את דרך המאבק בפלשתים.

פרשת בני יהודה: אחרי הצלחותיו הראשונות של שמשון מתגלגלת והולכת פרשת בני יהודה, המביאה לשיאו את המתח בין שמשון ליהודה. שמשון אינו יכול או שאינו מעוניין לפגוע בהם, והם מסגירים אותו.

האישה הזונה בעזה: לאחר פסוק המציין את שיפוטו הממושך (שופטים י"ד, כ) מספר הכתוב על הליכתו לעזה, הפגיעה בפלשתים שהתחילה בבואו אל זונה, עקירת השערים והעלאתם חברונה.

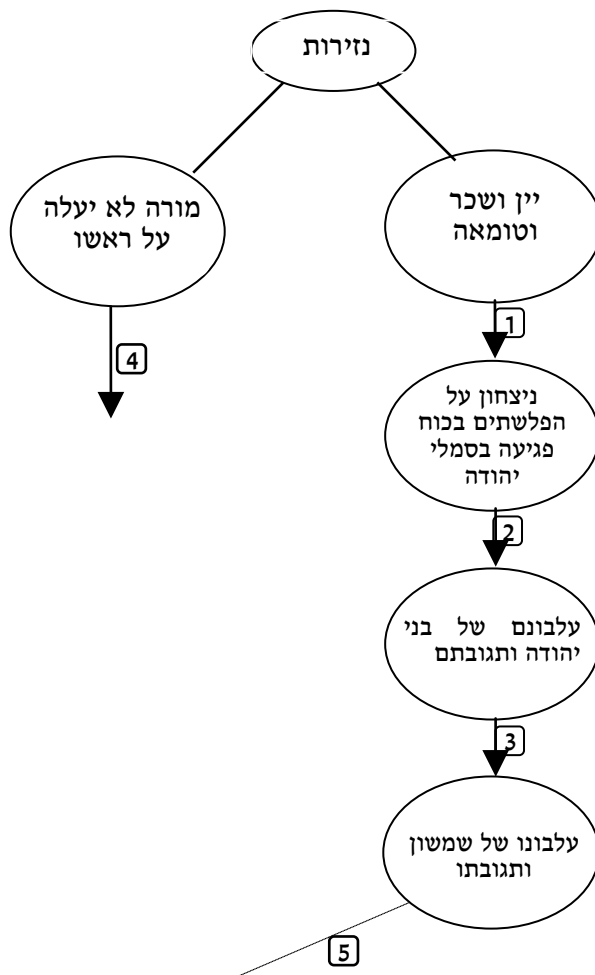
ניתן להציג מערכת זו בצורה סכמטית:

איור מספר 2: מנזירות למיתה - שלבים וקשרים סיבתיים

באיור מצויינים הקשרים הסיבתיים אולם טיבם של אלה טעון הבהרה. קשר ① הוא קשר סיבתי פשוט - היותו נזיר הביא למפגש עם האריה. קשר ② מורכב יותר. הצלחתו מול הפלשתים הביא לחיפוש אחריו ולמעורבות של בני יהודה, וקשר ③ יכול אולי להיות מוסבר בחיפוש דרך חדשה להתגרות הפלשתים לאחר שדרכים אחרות נחסמו במהלך האירועים הקודמים. בצד ההצגה הזו ניתן להראות גם

קשרים מסוג אחר, ולצורך זה נציג סכמטית את העמודה הימנית באיור הקודם - מס' 2 (קשרים: ①, ②, ③) תוך אימוץ פרשנות פסיכולוגית מסוימת:

איור מס' 3: פרשנות פסיכולוגית לשלבים בחיי שמשון

הנזירות מְכוֹנֶנֶת לדרך מסוימת של ניצחון על האויב החיצוני, אך בזו יש כדי לעורר תחושות ורגשות אצל שמשון החש שהוא פוגע בסמלי יהודה. חשוב לציין, אין הכרח לפרש שבני יהודה נפגעו ספציפית מהסמלים שפגע בהם שמשון. עצם הישגיו של בן שבט דן פגעו בהם! שמשון הוא שחש שניצחוננו פוגע ביהודה, והוא הנפגע מהחלטתם להסגירו. כתגובה מאוחרת (תחילה משובץ הפסוק על משך שיפוטו של שמשון) הולך שמשון לעזה במעשה שמסמל פגיעה בכבודו של יהודה, ומסיימו בחברון בהתנהגות שמתפרשת כפגיעה ישירה ביהודה.

לעומת זאת, השלב הבא (שלב ⑤) צויין באיור כשלב כרונולוגי. ההליכה אל דלילה פותחת ב"ויהי אחרי כן", ביטוי שאינו מופיע יותר בסיפורי שמשון, שבהם מעדיף הכתוב תיאורי זמן אחרים.²³ ועדיין מתבקשת השאלה מהי 'זירתם' האמתית של אותם מעשים סמליים שתוארו לעיל. נפנה לבירור סוגיה זו.

ז. תבניות חיצוניות ותבניות פנימיות - הזיקה ומשמעותה

משמעותן של התבניות החיצוניות שהוצגו לעיל ברורה למדי. ספר שופטים מסיים את אירועיו בשמשון, לא משום שבפרק הזה מסתיימת תקופת השופטים - זו ממשיכה אחריו ומגיעה עד לימי עלי ושמואל. הסיום בשמשון מציין הנגדה קיצונית ליהודה הפותח את התקופה. מדובר בתהליך של הידרדרות הן במישור השבטי הקשור בהתנחלות, והן במישור המנהיגותי המשתקף בדמויות השופטים. תבנית חיצונית מיטיבה להמחיש אירועים חיצוניים, ואכן תבנית זו מחדדת מאוד את חולשתו הידועה של עם ישראל ואת ביטויה במתיחות הבין-שבטית. בסיפור שמשון מגיעות שתי המגמות המאפיינות את הספר לשיאן (ליתר דיוק: לשפלן!). שמשון פועל ברוב עוז בשטח פלשתים, אך אינו מצליח להנחיל את דן בנחלתו. לא בכדי נסמך סיפורו לנדידת בני דן ("ובימים ההם שבט הדני מבקש לו נחלה לשבת" - שופטים י"ח, א), היא המועד הכרונולוגי של נדידתם אשר היא. שמשון מוגדר גם כשופט-מושיע, אך פועל בגפו, ושבט יהודה השכן מסגירו לפלשתים. כדי להביא את הדברים עד אבסורד ננסחם כך: שמשון מושיע את עמו בכוח הסגרת שופט לשונאיו הפלשתים.

המתח החיצוני בין שתי המגמות הללו מגיע לשיאו בדין ודברים המרגש שבין שמשון לבני יהודה. זהו מתח חיצוני, שכן הדברים מושמעים בפה. אך שיחתו של אדם היא פרי מחשבותיו ועולמו הפנימי. שפת הסמלים שהצענו אותה לעיל מסייעת כמדומה לחשוף טפח מעולמו זה. בלבנו נלחם שמשון נגד יהודה! בשסעו אריה, בהתרחקו מן הכרם, בבואו לאישה זונה בעזה ובנשאו את השערים חברונה - משתקפים עלבוננו וכעסו של בן השבט הנידח, שלא זכה להתנחל, וכופף ראשו בפני זרים מבלי שאחיו ינקפו אצבע לסייעו. הסמלים בסיפורנו, כמוהם כסמלים

23. אלה תיאורי הזמן בסיפור שמשון: "הנה נראה אלי האיש אשר בא ביום אל" (י"ג, י); "וישב מימים לקחתה" (י"ד, ז); "ולא יכלו להגיד החידה שלשת ימים" (י"ד, יז); "ויהי ביום השביעי" (י"ד, טו); "ותבן עליו שבעת ימים" (י"ד, יז); "ויהי ביום השביעי" (י"ד, יז); "ויהי מימים בימי קציר חטים" (ט"ו, ט); "ויהי כי הציקה לו בדבריה כל הימים" (ט"ז, טז) - כל התיאורים האלה קשורים ביום או ימים. שלושה תיאורים קשורים בלילה: "ויארבו לו כל הלילה" (ט"ז, ב); "וישכב שמשון עד חצי הלילה" (ט"ז, ג); "ויקם בחצי הלילה" (ט"ז, ג).

בחלומות, משקפים הלכי רוח ויוצרים הלכי רוח. בתוככי נפשו של שמשון הנחשפים בפנינו פועמים אפוא רגשות המופנים כנגד יהודה. אולם גדולתו של אדם נבחנת ביכולתו להעמיד את רגשותיו לביקורת ההיגיון והערכים, בטרם ישפיעו על מעשיו. רגשותיו של שמשון, המוסקים מפענוח שפת הסמלים של המעשה, שמורים עמוק בלבבו. בוויכוחו עם בני יהודה המאיימים להרגו ובסופו של דבר מסגירים אותו, אין הוא נזקק לריב ומדון. "השבעו לי פן תפגעון בי אתם" (שופטים ט"ו, יב) קורא שמשון בהכרזה רבת רושם כנגד מלחמת אחים, שסכנתה מרחפת כצל כבד על אירועי ספר שופטים.

לפי הפרשנות המוצעת כאן, הנזירות יותר משהיא באה לשמור ולסייג מפני היצר, באה לתעל את רגשות הזעם נגד יהודה לפעילות סימבולית, ולעורר למחשבה בדבר מערך היחסים עם יהודה. הרוצה להרחיק לכת יוכל לטעון, שבצוותו על נזירות זו גם הקב"ה אינו מראה פנים שוחקות ליהודה, ורומז לביקורתו כנגד צורת הנהגתו של השבט הזה באותה העת.

במובן מסוים עולה ביקורת אלוהית סמויה זו גם מתוך התייצבותו של יהודה בראש הלוחמים בבנימין בפרשת פילגש בגבעה - "ויאמר ה' יהודה בתחלה" (שופטים כ', יח). יש בכך מן החיוב בהיותו מנהיג, אך יש מן המחאה הכמוסה בהנהיגו דווקא למלחמת אחים!

פירושו זה, המגלה רמזים סמויים וביקורתיים, אינו בא לנגוד את הפרשנות המקובלת למעשה שמשון ולמעשה הפילגש. מורכבת היא נפש האדם ורבת פנים, ויכולים להימצא בה רגשות סותרים ודרכי חשיבה מנוגדות. חשיבותו של הסיפור המקראי טמונה בהכוונתו להתמודד באמת ובתמים עם המורכבות הזו ולכוונה לתיקון הפרט והכלל.

ח. יהודה ודן - שני אריות

הפגיעה בסמל האריה המאפיין את יהודה, שנידונה לעיל, יסודה בתמונת הסמלים שקבע יעקב בברכותיו - "גור אריה יהודה" (בראשית מ"ט, ט). בין 'ברכות' אלה נקבעה גם 'ברכתו' של דן - "יהי דן נחש עלי דרך שפיפן עלי ארץ הנשך עקבי סוס ויפל רכבו אחור" (בראשית מ"ט, יז). אף שבניסוח המשפט כולו גלום רמז לתשועת ישראל, כפי שראו חז"ל, הרי הנחש עצמו יישאר תמיד סמל שלילי הנוגע בחטא, והקשור במיוחד בחטאים מיניים.²⁴ על כן, קשה לתאר הנגדה חריפה יותר מאריה לעומת נחש, יהודה לעומת דן. אולם, ההתבוננות המעמיקה בדן הולידה גם סמל

24. ראה דיונו של מ"ד קאסטוט, פירוש על ספר בראשית, ירושלים, תשט"ו, עמ' 92-94.

אחר - "ולדן אמר דן גור אריה יזנק מן הבשן" (דברים ל"ג, כב). ואולי נגזר מכאן שם העיר 'ליש', שמה הקודם של דן המופיע דווקא בספר שופטים! אכן, אפשרית גם הסתכלות שונה לחלוטין על דן, והצגת תפיסה המשווה אותו ליהודה.

עיון בספר שופטים מראה כי שניים הם ש'החלו' במלחמה - "מי יעלה לנו אל הכנעני בתחלה להלחם בו" (שופטים א', ב); "והוא יחל להושע את ישראל מיד פלשתים" (שופטים י"ג, ה). 'בתחילה להלחם' נאמר ביהודה, 'יחל להושיע את ישראל' נאמר בשמשון. הנה, כפי שדימה משה את יהודה לדן באמצעות סמל האריה, דימה בעל ספר שופטים את שמשון ליהודה בהציגו אותו כ'מתחיל בתשועה'. אכן, בפועל התנהג שמשון באופן הפוך ממלך. אך בכוחו במלחמתו בפלשתים גדולי אויבי ישראל, בהוכיחו את חולשתם, בלעג שלעג להם, ומנגד, בהימנעו נחרצות ממלחמת אחים - יצר נורמות מוסריות וערכיות שיצרו תשתית ערכית למלוכה.

אין זה מקרה שמשמשון הוא המסיים את סדרת השופטים בספר שופטים. מבחינה חיצונית - ואנו הרבינו לעסוק בתבניות חיצוניות - הצורך במלוכה זועק, בבחינת 'בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה'. אולם, לא רק הצורך לבדו מוליד מלוכה בישראל. בד בבד צריכה להיווצר באיזה שהוא מקום תשתית מוסרית מתאימה - שמשון המנהיג ללא ציבור, שלא נשא עיניו לכל שלטון ושררה הוא שיצרה! שמשון ה'חיצוני' הוא 'אנטי-מלך' אך כדי שהמלך יהיה מלך יהודי יש צורך באנטי-מלך שיבליט את הפן המוסרי של המלוכה שלא אחת הוא הפוך מדרישותיה הפורמליות!

בסופו של דבר דן ויהודה - המאסף והחלוץ, חברו בדרך מיוחדת במינה ליצירת המלוכה בישראל - שניהם אריות!

חז"ל הטעימו את הערכתו הרבה של יעקב לשמשון - "לפי שהיה יעקב אבינו רואה אותו, וסבור שהוא מלך המשיח. כיוון שראה אותו שמת, אמר: אף זה מת. 'לישועתך קויתי ה'" (בראשית רבה ויחי פרשה צח יז-יח; מהד' תיאודור אלבק עמ' 1265). זהו מאמר קשה שרבים נלאו לפרשו, אך עניין פשוט באשר לעמדת חז"ל עולה ממנו - גם שמשון ראוי להיות משיח. גם שמשון תורם למלוכה ולמשיחיות שתצמח ממנה במהרה בימינו.